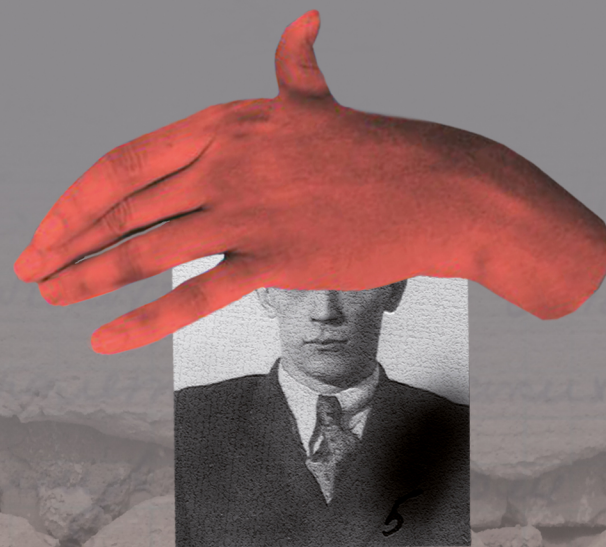

Мости між XX і XXI сторіччям короткі.
На них скасований час і скомпресована
пам'ять. На них зустрічаються і розходяться
люди. Злочини комуністів та нацистів,
життя остарбайтерів в Австрії, підпільна
діяльність ОУН-УПА за кордоном та вир
післявоєнного Відня сплітаються з подіями
у сучасній Австрії з усіма її проблемами,
серед яких не лише біженці та хистка
демократія, але й незнання частини себе –
України та її історії.

ЗАШМОРГИ

Леся Івасюк

Леся Івасюк

ЗАШМОРГИ

Леся Івасюк

ЗАШМОРГИ

Роман

УДК 82-992

I 17

Івасюк, Леся

Зашморги : роман / Леся Івасюк. – Чернівці : Книги – XXI, 2019. – 320 с.

ISBN 978-617-614-264-5

Журналістка Ореста отримує завдання від австрійського актора: знайти інформацію про остарбайтерку Марію – першу дружину його батька. Ці пошуки охоплюють кілька часових пластів і життя кількох поколінь в Австрії та Україні. Крок за кроком Ореста розплутує клубок таємниць і віднаходить людей, про існування яких не запідозрювала ні вона, ні замовник. Журналістка зіштовхує два різні світи: традиційно австрійський, з його специфічним укладом, та український, її рідний. У цьому інтелектуально-історичному трилері всі герої мають свої історії та трагедії, але спільне одне: вони, нарешті, з цікавістю й острахом відкривають для себе одне одного.

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

© Видавництво «Книги – XXI», 2019

© Івасюк Леся, *текст*, 2019

© Михайло Москаль, *обкладинка*, 2019

Усі права застережено

This novel is a work of fiction and no character is intended to portray any person or combination of persons living or dead.

Цей роман є фікцією, і жоден герой не відображає особу чи збірний образ осіб – живих чи мертвих.

I. Невидимі

Мертві невидимі, але вони не відсутні.
Августин Блаженний

Лютий 2013 року, Нижня Австрія

Ріхард не хотів померати. Він прожив довге життя, надто довге, щоб за нього так відчайдушно й жалюгідно чіплятися. Однак він уперто не хотів його відпускати. Не розумів людей, які сказали б: «Та вже, доста, нажився...» Усе, що він мав, залишилося тільки завдяки вмінню оберігати й любити. Окрім двох – ті втекли від нього, попри його любов: Час і Вона.

Дев'яносто перша зима застала його в ліжку – ослабленого старістю і всіма супутніми дегенеративними хворобами. Попри прогрес у геронтології, найкращі лікарі не зважувалися налаштувати його рідних на оптимістичний лад. Старість непереможна.

Сьогодні він подарував синові Курту свій наручний годинник. Це була невпевнена спроба усвідомити, що сам Час від нього відмовляється. Подарунок – влучна йому відповідь. Нехай і Час відчує його настільки, наскільки Ріхард відчуває Час.

Якось його давній приятель-араб сказав: коли хтось помирає, то віддає іншим свій резерв часу. Може, Курт ним скористається...

За вікном достукувалися недоступні живим запахи снігу, і Ріхард намагався насолодитися ними. Заважали спогади, ще не загоєні часом. Чіплявся за них, як за останню можливість продовжити собі життя, нехай навіть так болісно. Шістдесят дев'ять років тому прийшла Вона – усього лиш на два із чимось роки. Як з'явилася до нього на руках у смерті, так через її поріг і покинула. Мабуть. Ріхард подумав, що загалом мало що знав про тих, кого оберігав. Вікно застигло туге полотно снігу, і на його тлі мелізмами ткалися забуті мелодії Карпат. Він повернув голову до сина, який у глибині кімнати дрімав у фотелі, – медсестра мала прийти з хвилини на хвилину, щоб змінити Курта.

– Чуєш?

– Що, тату? Що таке? – заметушився той.

– Спробуй її знайти... Хоч би щось про неї...

– Добре. Ти спи, спи... Ще рано ліки приймати...

На старому обійсті порив вітру відчинив хвіртку, вичавивши з неї короткий скрегіт.

Літо 2013 року, Відень

1

Вихідними Оresta чергувала в редакції. Прориваючись крізь рясний дощ, вона забігла до багатоповерхової будівлі, що волого виблискувала металічно-шкляними гранями – тріумфальний у своїй потворності офісний витвір сучасних архітекторів. Ора ковзнула поглядом по округлому обличчі портъе, позначеному контрастом

між старомодними вусами часів цісаря Франца Йозефа й дитинячими очима:

– Grüß Gott, Heinzl!

– Grüß di', Oresta! Dein Liebblingswetter heut', gelt?¹ – лице розпливлося в теплій посмішці, й опухлі від надмірного споживання гшпритцера² щоки гранатово забубнявіли.

Роками він отак проводжав Оресту поглядом і міг посекундно передбачити всі її наступні кроки: ліфт до шостого поверху, рвучкою ходою коридором праворуч, зупинка біля кавового апарата, кладе на долівку червоний шкіряний портфель, куплений колись за шалені гроші у Венеції. Утопивши погляд у пінисту цівку кави, вона вкотре відкине нав'язливу думку про сигарету (адже ж намагається кинути курити, наперекір колективові, що тотально і переконано смалив), піде до свого робочого місця, одним хилом доп'є каву й відкриє електронну пошту.

Роботи в червні випало чимало. Постійні поїздки вона зараз переносила важче, ніж десять років тому, коли студенткою почала працювати у щоденній центральній газеті Австрії «Der österreichische Bote». Давалися взнаки біль у спині й недосипання, а через постійні відрядження вона майже не розпаковувала валізки.

Уміння приховувати свої слабкі місця було її сильною стороною. Особливо це ставало у пригоді тепер, коли редакція переходила до іншого власника. Підприємство реструктуризували, що супроводжувалося скороченням третини штату. Під час нарад панували напруження і страх. Суперечливі чутки кружляли безкінечними білими коридорами і мінялися щогодини. Такими дезорієнтованими,

---

1 «Доброго дня, Гайнце!» – «Доброго дня, Оресто! Ваша улюблена погода сьогодні, чи не так?» (віден. діал.)

2 «G'spritzer» – біле або червоне вино, розбавлене содовою водою. Один із популярних в Австрії алкогольних напоїв.

приголомшеними і переполошеними своїх колег Ореста ще не бачила ніколи.

Під головним редактором Аделею Рімм, досвідченим у журналістському бізнесі професіоналом із маскуліним характером – каменем спотикання не одного чоловіка, захиталося крісло. Найзатятіше його розгойдував керівник відділу зв'язків із громадськістю банку «РВЕ», що був одним із акціонерів газети, Крамер-Орландо – амбітний, самовпевнений та успішний у своєму нахабстві жевжик. Хоча йому вже перевалило за сорок, кар'єра не складалася, незважаючи на його бісексуальні походеньки, зокрема в колах впливових банкірів-співвласників газети. За потоком слів і піджаками від «Brioni» з позолоченими манжетними гудзиками він намагався приховати майже елегантну у своїй простоті порожнечу в мозку і дриглясте черевце. Зазвичай йому це вдавалося. Він упевнено модерував покази мод для вгодованих співпрацівниць фірми з фінансового консалтингу «Falk & Seeners», проводив семінари на тему «Як стати щасливим» і «Як бути успішним», а в перервах між усіма цими мініподіями Відня використовував свого прутня там, де йому обіцяли бути багатим, успішним і, мабуть, щасливим.

Ніхто достеменно не знав, звідки в нього чималі гроші, а демонстрував він їх із кожної нагоди. Подейкували, що Крамер-Орландо мав інтимні стосунки із представницею австрійської аристократії графинею В. фон К., яка, попри офіційну заборону титулів від 1918 року, для себе їх не скасувала. Графиня була старшою за нього на кілька десятків років, але зберігала відносну свіжість завдяки гіалуроновій кислоті на обличчі та мезониткам усюди, де вони могли напнути шкіру. В її замку у Верхній Австрії, на реставрацію якого вона регулярно отримувала гроші з державної скарбниці через зв'язки із правлячою партією, він проводив свій час, і в перервах між виконанням

забаганок графині нав'язував контакти з потрібними людьми, особливо з політиками на федеральному і провінційному рівнях. Монархія у щасливій Австрії була невмирущою і постмодернізувалася оргіями із представницями віденської богемії, повіями і кокаїном, над якими навіть Ріхард фон Краффт-Ебінг мав би замислитися. У них брали участь бізнесмени і представники партій усіх кольорів – зразок для можливої політичної коаліції...

Насувалися неприємні зміни як для Ори, так і для Аделі. Перш ніж вони їх торкнуться, Ореста хай там що хотіла зробити важливу, хоч і некон'юнктурну справу – узяти інтерв'ю для суботнього додатка газети з істориком одного з університетів Барселони Рене Баттінйоєм про його книгу щодо злочинів комунізму. Це не та тема, яка може розслабити австрійського міщуха за ранковим горнятком кави меланж. Невдячна справа – писати для тих, хто не вміє думати самостійно. Її колеги притримувались інакшої думки: розжовуючи у так званій аналітиці актуальні теми, вони жили ілюзією, нібито виховують читачів, розвивають їхній смак та мислення. Такий інтелектуальний онанізм став звичкою в медійному просторі Австрії. Коли на телебаченні журналісти одного відділу каналу запрошували до студії колег з іншого для «експертної оцінки» якогось явища політичного життя, то навіть журналісти «старшого брата» Німеччини докірливо хитали головою.

Працівники студії напівдержавного телебачення з розумним виразом обличчя обмінювалися питаннями-відповідями зі святою вірою у свою «експертоздатність». Вони любили слухачів-невігласів, бо у дзеркалі чужої необізнаності були на висоті, – украй приємно. Насправді той, хто міг похвалитися інтелектом, газети читав лише принагідно, та й то переважно спортивну частину, де австрійські лижварі, «орли», як їх називають у народі, здобували медаль за медаллю.

Комерція вирішує якість і добір матеріалів, визначає головні теми номера. Споживачі інформації встановлюють власні стандарти, спрямовані на задоволення ситої цікавості. До того ж існують «стратегічні» напрями редакції – так-так, поговорімо про них, мовить редактор, прискіплюючись або до ракурсу висвітлення теми, або до її вибору. Адже хоча газета незалежна, але й у нас є певна лінія, від якої ми не можемо відхилитися, ви ж розумієте?..

Якби Ореста змогла позбутися свого критичного, подекуди агресивного ставлення не тільки до того, про що вона пише, але й до читача, то їй було б легше пристосовуватися до нових вимог. Гнучкість і дипломатичність не були її сильною стороною – із цим мусили миритись і вона, і об'єкти її критики.

Останнім у списку непрочитаних мейлів вона побачила той, якого очікувала вже третій тиждень. Із калатанням у серці відкрила і пробігла очима три рядки – вибачення за запізнілу відповідь, запрошення наступного тижня до Барселони, номер телефона. Ореста зателефонувала Аделі, подумки гарячково формулюючи аргументи. Голос Рімм звучав незвично втомлено й різко.

Ореста відразу відчувала настрій Аделі і знала історію її життя. Власне, вона була типовою для багатьох чехів цього покоління, опріч хіба кар'єрних успіхів – ними мало хто міг похвалитися. Після завершення «Празької Весни» восьмирічна Аделя з матір'ю втекли до Відня. Батько, засуджений на 22 роки позбавлення волі за «державну зраду», був ув'язнений у таборі «Война», де працював на уранових шахтах. Там і помер 1960 року. Хтось зі студентів університету, де він викладав історію, заявив у органи безпеки про начебто «антикомуністичний характер» лекцій професора Рімма. Структури відреагували швидко. Після короткого суду і ще коротшого прощання тато пішов. Більше вони про нього нічого не чули. Попри численні

запити матері, тіла чоловіка їй так і не видали. Остання картина, яку Аделя тримала перед внутрішнім зором, а радше яка досі тримає саму Аделю невидимими нитками минулого, була безпомічна, трохи нахилена спина та-та, який спускався східцями в супроводі двох чоловіків у цивільному.

Аделя ніколи не забувала, чим зобов'язана Австрії. Їх, двох жінок, без зв'язків, грошей і знання мови, уряд забезпечив житлом і матеріальною допомогою. Одиначка у сім'ї, вона рано зрозуміла, чого хоче, і виробила чітке бачення свого майбутнього. Життя стало проєктом, над яким вона щохвилини працювала, не відволікаючись ні на що. У неї був талант політичного аналітика, доповнений солідними знаннями історії. У телеєфірі Аделя кількома аргументами заганяла у безвихідь «філософів», як величає себе чимало австрійців, котрі студіювали політологію чи соціологію.

Аделя закінчила навчання публіцистики та історії в університеті Відня за вісім семестрів і почала працювати, підтримуючи фінансово вже літню матір, яка мала хворобу Паркінсона останньої стадії й була майже нерухомою. Аделі бракувало батька. Після його арешту вона почувала себе так, ніби їй відрубали руку. Цього відчуття каліцтва вона так і не позбулася ніколи.

Аделя просувалася без протекції і зробила стрімку кар'єру від фотографа у провінційній газеті Верхньої Австрії, згодом кореспондентки відділу внутрішньої політики у віденській багатотиражній газеті напівбульварного штибу аж до заступника головного редактора однієї з найпрестижніших газет Австрії. Кілька років тому, після виходу на пенсію шефа, її призначили головним редактором цієї газети. То був неабиякий прецедент у медійному світі країни, що належав чоловікам – похилого віку, самозакоханим і самовпевненим, із негнучким інтелектом, з алкогольною чи сексуальною залежністю і з украй

іронічним ставленням до кар'єрних поривань жінок. Про одного з них – найвпливовішого й уже покійного – ходили чутки, мовляв, усіх його коханок можна було впізнати за чорними BMW, які вони отримували в подарунок після кількох оральних утіх старенькому. Молоді журналістки приходили до статечного пана на співбесіду, той клав перед ними на стіл конверт, казав розкрити його та виходив. У конверті дівчатам пропонувалося поїхати з ним у відпустку на вихідні. Якщо та згідна, то нехай залишається сидіти, як ні, то най їде під три чорти. Більшість погоджувалася, і для них строчили статті від їхнього імені. Так старенький просував молоді таланти і водночас насолоджувався життям, поки не пішов із цього світу і не передав бізнес одруженому синові.

Аделя намагалася обходити привладних стариганів десятими дорогами і самотужки вміла дати відкоша акулам австрійської політики й бізнесу, – переважно собі на шкоду. Робила це не стільки з моральних міркувань, як з почуття власної гідності й зневаги до посередностей, якими кишло австрійське суспільство та його медійний простір. За це її ненавиділи, любили, поважали, а найчастіше – заздрили.

У загальних рисах Ореста розповіла Аделі про Рене та про його книжку, після публікації якої радикальні ліві, котрих досі не зміг примусити говорити про кров, пролити від імені їхньої ідеології, заскавулили, як собаки.

– Вам матеріал сподобається...

– Не сумніваюся, але ти пишеш не для мене...

На мить вони замовкли. Аделя знала, що пересічного бюргера Австрії ця тема не надто турбувала. Зрештою, австрійці не до кінця розібралися зі своїм минулим часів Другої світової, а все, що не-ліве, зараховували апріорі до правого крила. Окрім цього, ідея великої Росії і багатонаціонального СРСР мала магічний вплив на мозок більшості австрійського населення. Говорити про

Достоевського, велику російську культуру і про алкоголіка Єльцина – трохи іронічно, «любя»? Це так. А про кров і трупи – на це тутешній люд заплющував очі. СРСР був такою собі *secret love* багатьох західноєвропейських держав. Власне, говорилося «СРСР», а малася на увазі велика і могутня «Россия-мама». Вона навіть зараз мала право сильного – жити чужою кров'ю.

Політична й історична необізнаність починалася зі шкільної лави. Через багато років після розпаду СРСР Аделя прийшла на батьківські збори в гімназію, де вчився її син, і здивувалася: на стіні висів присвячений СРСР стенд, який виготовили австрійські діти. Таке відчуття, ніби СРСР досі існував на карті світу. Прапор, герб, назва гімну, опис трибу життя, економіки, культури народів СРСР... Поряд на стінах – герб Австрії і дерев'яний хрест. Аделя взяла до рук два аркуші, списані школярським почерком: під партами діти зберігали книжки і зошити, які не хотіли нести додому. Знову тема СРСР: велика держава, комунізм, внесок у світову культуру, етнічний склад, велика російська мова... Слово «росіяни» підкреслено і виділено жирним шрифтом, далі двокрапка і перераховано великоросів, українців та білорусів. Аделя не вірила очам: тут досі вживали назву «великороси»... Коли вона через пів року сиділа на чергових зборах, стенд усе ще висів.

Ореста почула те, що хотіла:

– Ну, то лети... Матеріал підготуй до п'ятниці... Орієнтуйся на презентацію в чеському посольстві... А там побачимо...

Аделя подумала, що інтерв'ю з Рене органічно впишеться в суботній номер, куди планували подати повідомлення про презентацію в чеському посольстві зібраних творів чеського дисидента, письменника і дипломата Д. з нагоди річниці його смерті, а також короткий аналітичний

огляд повоєнної історії Чехословаччини. Після втечі на Захід Д. боровся проти радянської системи та інформував західноєвропейське суспільство про варварства комуністів на території СРСР і у Східному блоці. Подіумна дискусія за участі Аделі транслюватиметься на телебаченні: Д. був надто великою зіркою в інтелектуальній царині, щоб його могли проігнорувати...

Питання про те, чому злочини комуністів не стали предметом судового процесу, потрібно офіційно поставити на обговорення західного суспільства, – щодо цього Аделя була безкомпромісною. Про злочини комунізму та їхні теоретичні підмурки трохи говорять, трохи пишуть, трохи осуджують, про це трохи знають, і водночас ніхто нічого в цій темі не тямить. Рутинка бере своє. Історію та пережите забувають і нащадки жертв, і діти тих, хто тій жертві стріляв поміж очі, а поняття жертви і злочинця підважується постмодерними теоріями і перспективами.

Забуті рани не гояться. Аделя розповідала про непокараних убивць, про мільйони невідомих – замордованих, покалічених, вивезених, висміяних і обплтованих за «інакшість», за невміння пристосуватися, за відмову спілкуватися мовою окупантів. Її неемоційну оповідь супроводжували факти і документи. Вона говорила про це на конференціях, на дискусіях у політичних клубах, на зустрічах зі студентами та журналістами. Її приходили слухати емігранти з країн із комуністичним або й сучасним минулим – із Куби чи Китаю.

Аделя любила те, що сформулювала для себе як Європу, не вникаючи в її модерні, пост- (і пост-пост...) модерні теорії, – нехай, казала, це академічне, не вірячи до кінця в їхню функцію генераторів прогресу... Вважала їх радше ідеологічними матрицями, які виконували свої суспільні й дидактичні функції з позитивними і негативними наслідками. Не сприймала насамперед диктату цих теорій

і розуміла, що вони – як і вибрані теоретики – є лише важелами виховання громадян і впливу на них.

Австрія не замінила їй Чехословаччини, але стала її надійним прихистком. Тут вона виросла, тут було все, що приносило їй радість, що вона захищала і проти чого боролася. За останні роки Відень дедалі більше перетворювався на багатокультурне місто, де іноземна молодь шукала і виявляла себе в культурі, мистецтві й політиці. Розуміння того, що сталося з їхніми країнами, і батьками, і з ними самими, було частиною тих пошуків. Австрія, з її специфічним відчуттям затишку і шармом, – придатний ґрунт для самоаналізу. Цей клаптик Європи давав внутрішню свободу і свободу вибору, можливо, трохи ілюзорну, але вона Аделю задовольняла.

Одного недільного вечора, десять років тому, Ореста прийшла взяти у чоловіка Аделі, сина чешки і турецького дипломата, інтерв'ю для свого сайту на тему культури. Аделя вирішила послухати. Іскандер зробив кар'єру від актора до кінопродюцента в Голлівуді й, коли здоров'я вже не дозволяло працювати на повну силу, вирішив назавжди переїхати до дружини в Австрію. Наприкінці зустрічі говорили про режими, й Іскандер сказав фразу, котрої Аделя не очікувала почути від свого «аполітичного» чоловіка, яким вона його вважала. «Комунізм не вмер – він лише спить...»

– ...спить, – повторила Ореста, не відриваючись від записів.

Щось боляче штрикнуло Аделю при вигляді худих пліч і опущеної голови дівчини. Ореста зацікавила її нестандартним характером, схожим на її власний, – емоційним, спонтанним і безкомпромісним, таким, що найбільше перешкоджає у просуванні в соціумі. Як і Аделя, вона вперто не бажала забувати. Фраза Іскандера стала початком їхньої дружби, що ґрунтувалася на впевненості: їхній внутрішній

світ виріс із одного болю. Коли Аделя запросила Оресту на роботу, то усвідомлювала, що та не буде «зручною» і ручною...

Обидві розуміли, що інтерв'ю з Рене стане об'єктом загальної критики й кісткою в горлянці багатьох мешканців Західної Європи. Минулого місяця у Відні відбувся першотравневий парад, у якому традиційно брала участь більшість партій, оскільки святкували насамперед День Конституції, а вже потім – День Праці. Зрештою, ці два свята у людському сприйнятті злилися в одне: вихідний, коли безплатно можна випити пива і з'їсти шніцля із картопляним салатом.

Аделя спостерігала за кількома десятками агресивних молодиків із червоними прапорами. Гостро окреслені серп і молот миготіли на сонці. На футболках – знайомі їй гасла, п'ятикутні зірки, слова «СССР» і портрети Леніна. Юнаків було небагато як на офіційні дві з гаком тисячі членів Компартії Австрії. Вони з фанатично-щасливим вищиром крокували, розмахували транспарантами, пускали в небо червоні надувні кульки і нерівною колоною рухалися до площі Героїв, де на всіх чекали сосиски з булками, музика та промови політиків різних кольорів. *Hoch die Tassen, nieder mit den Klassen!*³ – думалося Аделі рядками з пісні її улюбленого Курта Зовінца. Вона навмання підійшла до одного із хлопців і запитала, чи знає він, скільки компартія має на своєму рахунку трупів. Той спочатку здивувався, а потім рвучко наблизив обличчя до її вуха і на віденському діалекті грубо вилаявся, на секунду, немов кліщами, схопивши її передпліччя. Від нього тхнуло пивом і дешевим тютюном самокруток.

Аделя пригадувала, як малою, гуляючи з матір'ю по Пратеру, спостерігала за гамірним натовпом чоловіків, котрі з диким захопленням стежили за боєм білоруського

---

3 Піднімемо келихи і «опустимо» класи. Рядок із пісні, що виконував австрійський актор Курт Зовінец.

боксера Валерія Попенченка, якого запросили комуністи Австрії. Отримавши дозвіл з Москви, він приїхав і перебував під пильним наглядом сил КДБ. Кому як не комуністам знати, що саме треба масам? Після свого візиту до Австрії Попенченко прожив ще кілька років та загинув за невідомих обставин. А Росія досі презентує «свого» «радянського спортсмена», Містера Нокаута, незрівняного в інфайтингу⁴ кумира мас із комуністичного минулого...

Якби ці маси, що збиралися сотнями тисяч на концерти, на футбольні матчі та бокс, якби вони могли усвідомити те, що Вацлав Гавел назвав колись «силою безсилив», то свобода сильних виявилася б обмеженою. «Життя у правді» не вдалося жодній західноєвропейській державі... Рано чи пізно – Аделя була впевнена – прийде час, коли те, що ігнорують споживачі, увірветься шаленою силою в їхнє життя і висуне свої вимоги. Дай Боже, аби ті, хто пишається бути європейцями, змогли скласти цей іспит.

Більшість журналістів розуміла, що, попри наявність європейських комуністичних партій у рамках організації європейських лівих, комуністів списала остання інстанція – сама історія, довівши їхню неспроможність. Вони опинилися на смітнику історії, віджили себе, і навіть мільйони літрів людської крові, залиті у спрагли вени партії, не змогли їх урятувати. Справді, офіційно дві з половиною тисячі комуністів Австрії плюс кілька тисяч із «Комуністичної молоді», цілком багатих організацій, джерела фінансування яких досить непрозорі, не відіграють суттєвої ролі. Аделя дивувалася, що ані зменшка офіційних комуністів, ані та сила-силенна лівих, яка є частиною європейських урядів, не готові подивитися правді у вічі. Оте «життя в брехні», в яке загнали себе короткозорі політичні кар'єристи, не може тривати довго без загрози для самої Європи. Тієї Європи,

---

⁴ Інфайтинг – близький бій у боксі.

яка, переживши Другу світову війну, не розпізнала обличчя наступного агресора і відкрилася йому всім грішним тілом, як дешева проститутка, очікуючи благ у відповідь.

Коли 1968 року до Чехословаччини увійшло півмільйонне військо і тисячі танків, коли було застосовано тисячі гармат і майже тисяча літаків для «соціалізму з людським обличчям», Європа, разом із європейськими лівими, які наввипередки змагалися в цілуванні «святої російської землі», виявилася німою. Усе, на що вона була здатною, – це прийняти біженців. Така вже доля короткозорості – пожинати плоди недодивленого і недобаченого під носом. Що ж, думала Аделя, і на тому спасибі.

Протести проти вторгнення в Чехословаччину, що слабкою хвилею пройшлися європейськими містами і навіть Москвою, свідчили про яке-не-яке розуміння свободи. Коли 1968 року на Хрещатику себе підпалив Василь Макух, Аделя з матір'ю вже були в Австрії. Мати Аделі дізналася про Макуха трохи згодом, від чеських дисидентів: «Доки є мертві, яких боїться жива система, справу не програю», – запевняли вони.

2

Аделя бачила Оресту наскрізь. Та неконвенційно сприймала життя й не була до нього «прирослою» ні матеріально, ні психологічно. У ній поєднувались усвідомлення короткочасності існування з інтуїтивним передбаченням усього, що поза ним. Ореста не жила так, ніби це було самозрозумілим. Вона не надто любила життя, хоча гостро відчувала кожну його хвилину. Вона його навіть зневажала. Таке ставлення до життя мало свої недоліки, але й переваги. З одного боку, вона ніколи не могла «влаштуватись» у житті як у затишній квартирі, і це їй, бувало,

заважало. З іншого – вона мала широкий панорамний і водночас глибокий погляд на світ, що її заспокоювало й унезалежнювало.

Ореста родом із Києва. Її батько, Освальд, – син етнічних німців, яких радянська влада 1941 року депортувала до Сибіру, де він і народився. 1965 року Освальд приїхав до Києва вступати на факультет фізики. Улітку того ж року біля каси вокзалу він зустрів Ольгу із Хмельниччини, яка поверталася додому в село Р-ць від своєї київської тітки.

Обом було спокійніше, коли система не нагадувала їм про «гріхи» батьків: Освальдові, членові компартії, – про його німецьке походження, а Ользі – про батька, вояка УПА, закатованого 1950 року на допиті у слідчій тюрмі НКВС товаришем К-аном. Тепер уже «пан», цей охайно вдягнений чоловік, увічливо і з усмішкою, вишуканою російською вітає Ольгу й Оресту на вулицях Хмельницька, куди вони час від часу навідуються. Ольгу він знає в обличчя, як і багатьох інших дітей наштампованих ним «ворогів народу». Коли, на черговому допиті, очі батька оскіли, дивлячись на скельця у грубій оправі К-ана, Ользі виповнився рік.

Вона мешкала в селі: їхати в місто і вчитися для неї – доньки бандерівця – було марною справою. Освальд, обеззброєний м'яким характером дівчини та її небатослівністю, занадився до Р-ця, і згодом вони побралися. Він отримав роботу в одній із лабораторій при науковому інституті ім. В. у Києві – і вони з дружиною переїхали до столиці.

Ольга виховувала доньку, а Освальд забезпечував сім'ю фінансами, насолоджуючись затишними сімейними вечорами. Саме такого життя, спокійного і без політичних буревіїв, він прагнув, і пишався, що воно йому вдавалося. Цим він міг похвалитися перед батьками, яким так і не довелося дізнатися, що таке певність і затишок.

Лише підлітком, 2000 року, Ореста, гостюючи в бабці, довідалася про все, що досі відчувала підсвідомо. Того дня бабця Дана злягла, і Ора зателефонувала додому, щоб приїхали батьки. Очі Дани у передчутті кінця спокоєно спостерігали за рухами Орести. А та моторно прибирала в хаті, розповідаючи про свої плани щодо навчання у Відні й намагаючись відволікти хвору від її думок. Дана слухала. Відень – це так далеко... Дивувалась, як швидко минув час, виділений їй на те, що називається життям. Як мало вона його відчула, який мізер викроїла для себе. Хоча б для таких-от, здавалося, безплідних роздумів. Скільки всього, чого вона досі не могла собі пояснити та з чим не могла змиритися. Скільки всього назбиралося в душі, з чим і доведеться піти на той світ. Як усе змінилося за ті нещасні кілька десятиріч! Плинність часу особливо відчувається перед смертю. Вона оглянула кімнату – свідка всього її життя. Дана перейшла сюди жити після того, як побралася з Петром. Власне, це була Петрова хата, яку вже кілька разів по війні перебудовували. Простора, із чотирма кімнатами, завішана вишитими рушниками і з весни до осені наповнена запахом резеди. Проте не в хаті, а в саду вона проводила увесь вільний від колгоспної роботи час.

Хати Дани вже давно нема. Будинок стояв недалеко від річки Ж-ць, де вона, малою, купалась із сільськими дітьми. Там вони жили з мамою і сестрою Галею. Так, прийшов час згадати, задля власної смерті, і нехай їй пробачать усі, кому це заважатиме. Дана відірвала від подушки голову і на півслові перебила онуку:

– Мушиш то мені пробачити, дитинко... Думала, не треба тобі того...

Ореста замовкла і повільно підійшла до ліжка. Із жалем дивилася на бабцю, не наважуючись розревітися. Дана усміхнулася, але її обличчя, укрите сіткою зморщок, видало страх.